

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7542745>

ELSEVIER

Received: 16-01-2023

Accepted: 17-01-2023

Published: 22-01-2023

Нозима Ҳайруллаевна Насриддинова

Мустақил тадқиқотчи

Термиз давлат университети

Э-маил: nozimaxonnasriddinova@gmail.com

Тел: +998 91 574 4841

Abstract. Ушбу мақолада Сурхондарёда театр санъатининг шаклланиши ва тараққиётининг баъзи бир хусусиятлари ишончли манбалар асосида таҳлил этилган.

Keywords: Театр, санъат, труппа, драма, комедия, актёр, профессия, сахна, декоратсия, томоша.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 16-01-2023

Accepted: 17-01-2023

Published: 22-01-2023

Abstract. В данной статье на основе достоверных источников анализируются некоторые особенности становления и развития театрального искусства в Сурхондарёе.

Keywords: Театр, искусство, труппа, драма, комедия, актер, профессия, сцена, декоратсия, спектакль.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 16-01-2023

Accepted: 17-01-2023

Published: 22-01-2023

Abstract. In this article, some features of the formation and development of theater art in Surkhondaryia are analyzed based on reliable sources.

Keywords: Theater, art, troupe, drama, comedy, actor, profession, stage, decoration, spectacle.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

КИРИШ

“Театр бу ибратхонадир” деб ёзган эди улуғ жадид намоёндаси М.Бехбудий [1]. Ҳақиқатдан ҳам театр санъати инсонларга руҳий тетиклик, маънавий гўзаллик, ақлий теранлик улашиб, фикрлашга, мушоҳада қилишга дунёни англашга ундайди. Шу боисдан ҳам жадид маърифатпарварлари театр санъатига алоҳида эътибор берганлиги бежиз эмас. “Театр бизнинг давримиздаги кўплаб етишмовчиликлар, муаммо-мунозараларни очиб ташлайдирғон бир воситаким, анинг хизматида биз ҳаётимизни ислоҳ этмоққа фойдаланмоғимиз фойдадан холи бўлмас” деб ёзган эди Абдулла Авлоний [2]. Шунинг учун ҳам 1914 йилда “Турон” театр труппаси, 1916 йилда Қўқонда Ҳамза томонидан асос солинган мусулмон ёшлари мусиқали драма труппаси театрлар юртимизда театр санъатининг шаклланишида муҳим ўрин тутган труппалар саналади[3].

Бухорода биринчи театрни ташкил этилиши эса Маннон Уйғур номи билан боғлиқ. Маннон Уйғур дастлаб ҳаваскор драма тўғарагини ташкил

этди, шундан сўнг 1921 йилда ушбу тўгарак труппага айланди. 1923 йилда эса Бухоро маориф институти базасида “Билим труппаси тузилди ва ушбу труппа 1930 йилга қадар фаолият юритди [4]. Қолаверса биринчи ўзбек профессионал театри ҳам Бухорода вужудга келган бўлиб, ушбу театрга 1930 йилда Россиянинг Евгений Вахтангов номли театри ҳузурида ўқиб келган ёшлар асос солишди. Ушбу мақолада биз томонимиздан Бухоро театрига эътибор қаратаётганимиз бежиз эмас. Чунки, Сурхондарё округи узоқ вақт Бухоро вилояти таркибида бўлиб, ўлкада юз берган шу даврдаги кўшмаб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий жараёнлар Бухоро билан боғлиқ тарзда юз берди.

НАТИЖАЛАР

Совет ҳукумати ўзининг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маърифий ҳукмронлигини шакллантиришда ғоявий таъсир масалаларига ҳам алоҳида урғу берди. Айнан аҳолини миллий қадриятлардан узоқлаштириш, тарихий меросдан бебаҳра қилиш, коммунистик мафкура тамойилларига хизмат қиладиган ижтимоий-сиёсий муҳитни юзага келтиришда клублар, қизил чойхоналар, труппалар ва бошқа шу каби маданий оқартув муассасаларидан кенг фойдаланишга ҳаракат қилди. Ушбу муассасаларда зўр бериб совет мафкураси тарғиб этилди. Совет турмуш тарзининг афзалликлари, синфий кураш, ғоялари тинимсиз тарғиб этиб борилди. Жумладан: Ўзбекистон ҳукуматининг 1925 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган II съездида “Термиз шаҳрида ҳамда вилоятнинг туман ва қишлоқларида клублар, чойхоналар, аҳоли учун оммавий-сиёсий, маданий-оқартувни ташкил этиш” юзасидан қарор қабул қилинди [5].

Округ маданий ҳаётидаги ўзгаришлар аҳоли саводхонлигини ошириш, маданий савиясини кўтариш билан боғлиқ ҳолда кечди. Бироқ, маъмурий буйруқбозлик тизимига асосланган советлар сиёсати маданий соҳада ҳам зиддиятли ҳолатларни юзага келтирди. Эълон қилинган ғоялар билан ҳақиқий воқелик ўртасида тафовутнинг юзага келиши кўп асрлик маънавий ҳаётнинг моҳиятини нотўғри тушуниш ҳоллари кун сайин орта борди. Аммо шунга қарамайдан маданий-маърифий муассасалар сони бир мунча орта борди. Жумладан, маданий оқартув муассасалари, клублар, қизил чойхоналар агитпунктлар, театрлар совет воқелигини тинмай тарғиб қила бошлади. Агар 1921 йилда Сурхондарё округида 5 та клуб, 4 та кутубхона, 4 та “қизил чойхона” ишлаб турган бўлса, 1928 йилга келиб округ миқёсида 14 та клуб, 18 та “Қизил чойхона” фаолият юритди[6]. Шунингдек, шу даврда Термизда қасаба уюшмаси ва хотин-қизлар кўмитаси ташаббуси билан 2 та клуб ташкил этиди[7].

1928 йилда Термиз шаҳрида “Синная блуза” номли драматик труппа ташкил этилди[8]. Аммо ушбу маданий-маърифий муассасаларнинг аксарият қисми округда истиқомат қилаётган европалик аҳоли учун мўлжалланган эди. Бу эса маҳаллий аҳолига нисбатан совет ҳукуматининг бир ёклама улғу давлатчилиқ руҳида муносабатда бўлганлигини кўрсатади. Қолаверса, амалга оширилган маданий тадбирлар ниҳоят даражада сиёсийлаштириб юборилган эди. Шунингдек, Термиз шаҳри чегара ҳудудида бўлганлиги боис бу ерга ҳамма ҳам қира олмас, оддий фуқаролар зарур ҳолларда маълум ҳужжат яъни ҳарбий комендатуранинг рухсати билан кириб чиқарди. Бундай шароитда округ марказида ташкил этилаётган маданий тадбирларда маҳаллий аҳолининг иштирок этиши қийин эди. Кўпгина маданий-оқартув муассасалари томонидан Термиз шаҳрида ташкил этилаётган маданий тадбирлар асосан рус тилида олиб борилар маҳаллий аҳоли эса бу тадбирларнинг моҳиятини тушуниши учун ҳали рус тилини билмас эди. Бу ҳам совет давлатининг бир томонлама маданий-оқартув ишлари олиб борганлигининг исботи эди. Шунга қарамасдан маданий тадбирлар округда тўхтаб қолмади. 1933 йил Термиз шаҳрининг биқинидаги Жарқўрғон туманида вилоят миқёсидаги дастлабки, колхоз-совхоз театри ташкил этилди. Жарқўрғондаги ушбу театрни ташкил этишда Қори Мадаминовнинг хизмати катта бўлди[9]. Қори Мадаминов округнинг кўплаб қишлоқ ва овуллари кезиб, санъатга иштиёқманд ҳаваскорларни излаб топди. Ушбу труппа дастлаб халқ орасидаги чиқишларда ашула ва рақслар ижроси билан иштирок этиб келди.

Бир неча уринишлардан кейин кичик-кичик сахна эпизодлари, кўринишлар сахналаштирила борди. Бироқ, театр жамоаси асосан ҳаваскорлардан тузилган бўлиб, профессионализмдан анча узоқ эди, шунингдек сахна безаклари, деклорациялар ҳам анча содда кўринида эди. Шунга қарамасдан тинимсиз изланишлар асосида Ғ.Зафарийнинг “Ҳалима”, К.Яшиннинг “Тор-мор” асарларидан кичик кўринишлар ҳам сахналаштирилди. Ушбу сахна кўринишларини сахналаштиришда режиссёр Салоҳийнинг хизматлари катта бўлди. Ушбу театрнинг дастлабки ҳаваскор актёрлари Ҳофиз Йўлдошев, Сурмахон Йўлдошева, Нурмат Азизов, Олия Олимова, Одина Қодировалар катта-кичик ролларни ижро эта бошладилар. Натижада 1934 йилда Жарқўрғон театр жамоаси Ғулом Зафарийнинг “Ҳалима” пьесасини илк бор катта сахнада халқ орасида намоиш қилди[10]. 1935 йилнинг сентябр ойида Ўзбекистон ССР Минстрлар Совети “Сурхондарё округ театри ташкил этиш” тўғрисида қарор” қабул қилди. Ушбу театрнинг шаклланишида Жарқўрғон театрининг ҳаваскор актёрлари билан бир қаторда Қаюм Тўлаганов, Хуршид Азимов, Муҳаммад

Шермухаммедов, Омина Фаёзова, Кифоят Муслимова, Манзура Ҳамидова каби қатор актёрларнинг ҳам хизмати беқиёс даражада улуғ бўлди. 1935 йил 5 ноябрида Афандихон Исмоиловнинг “Ғолибият” асари илк бор сахналаштирилиб, театр жамоаси томонидан кенг халқ оммасига намойиш этилди. Шу даврда театрга Раҳимберди Бободонов директор, Афандихон Исмоилов эса бош режиссёр этиб тайинланди[11]. Театр жамоасининг олиб борган тинимсиз меҳнати ва изланишлари асосида театрнинг моддий-техник таъминоти ҳам бир қадар мустаҳкамланиб, сахна профессионализи анча юксала борди. Театр жамоаси ҳар ҳафтада бир марта округ меҳнаткашлари орасига сафар уюштириб, ўз сахна асарларини намойиш қила бошлади.

Шу даврда: У.Исмоиловнинг “Рустам”, К.Яшиннинг “Гулсара”, З. Фатхуллиннинг “Ғунчалар”, Ў.Ҳожибековнинг “Аршин-мололан”, Н.Сафарнинг “Уйғониш”, Хуршиднинг “Лайли ва Мажнун”, Ҳамзанинг “Майсаранинг иши” каби пьесалари сахналаштирилди. Театрда мусиқали драмаларни сахналаштиришда маълум қийинчиликлар ҳам юзага келди. Чунки, бу пайтда театрда созандалар гуруҳи тўла шаклланиб улгурмаган эди. Шу боисдан ҳам театр режиссёри Афандихон Исмоилов театр қошида кичик бўлса-да миллий чолғу ансамблини тузишга киришди. Шу асосда мусиқали драмаларни сахнага олиб чиқиш имконияти ҳам юзага келди. Ғ.Зафарийнинг “Ҳалима” пьесасини сахналаштириш мобайнида “Наво”, “Чоргоҳ”, “Кўчабоғи” ашулалари, “Баҳор бўлди”, “Сайра булбул” каби кўшиқлардан унумли фойдаланилди[12].

МУНОЗАРА

Бироқ партиянинг барча соҳалар каби театр санъатига ҳам тазйиқи кучайиб борди унинг сиёсийлаштирилишига эътибор қаратилди. Партия кўйган талабга кўра “ҳар бир актёр театр соҳасида маълум назарий ва амалий билимларга эга бўлиши керак. Бундан ташқари театрда кўйилаётган у ёки бу пьесанинг сиёсий ва ижтимоий моҳиятини тушуниш учун у сиёсий томондан ҳам маълумотли бўлиши керак” эди [13]. Натижада театрлар таркибида бадий-сиёсий кенгашлар ташкил этилиб уларнинг таркибига санъаткорлардан ташқари йирик саноат корхоналарининг ишчи ва хизматчилари ҳам киритилди. Бу кенгашлар театрларнинг репертуарларини қайтадан кўриб чиқиб, ғоявий жиҳатдан талабга жавоб бермаганларни олиб ташлади. Театр санъатида, асосан синфий кураш, байналминалликни тасвирлаш асосий вазифа қилиб белгиланди.

Бундай ғоявий кўрсатма Сурхондарё округ театри ижодий ҳаётида ҳам ўз ифодасини топди. Шу боисдан ҳам XX асрнинг 30 йилларида театр репертуарида синфий курашни ифодалайдиган, совет турмуш тарзини тарғиб қиладиган асарлар кенг ўрин ола бошлади. Жумладан: К.Яшиннинг

“Икки коммунист”, “Гулсара”, “Номус ва муҳаббат”, Н.П.Чекуллаев ва А.Исмоиловнинг “Адолат” (1938), “Тоғ қизи” (1939), “Ватан” (1938) каби сахна асарлари ана шундай ғояларни тарғиб қилувчи асарлар сарасига киради.

Совет ҳукумати ва коммунистик мафқуранинг тазийқига қарамасдан вилоят театр жамоаси миллий руҳдаги пьесаларни сахналаштириш борасида ҳам сезиларли ишларни амалга оширилди. Масалан:1938 йилда Хуршиднинг “Фарход ва Ширин” пьесаси, 1940 йилда эса Ҳамзанинг “Майсаранинг иши” пьесаси сахналаштирилиб, томошобинлар эҳтиромига сазовор бўлинди. 1939 йил театр жамоаси сафига Тошкент театр техникумини тугатиб келган Ғ.Мирзаев, А.Хўжаев, Т.Зокиров, К.Асқаров, Ж.Саидалиев, С.Иқромов, Х.Бобохонова, Ҳ.Муҳиддинов, Т.Латипова, С.Йўлдошевлар келиб қўшилди. Умуман олганда XX асрнинг 30-йилларида театрнинг ўз ижод йўлини белгилаб олишида О.Рихсиев, Х.Тўлаганов, Х.Бобохонова, Т.Латипова, З.Олимов каби санъаткорларнинг хизматлари катта бўлди. Хуллас ўтган асрнинг 30-йилларида Сурхондарё вилоят мусикали драма театрининг шаклланиши ва ижодий юксалиш даври сифатида тарихга кирди.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

- 1.Махмудхўжа Бехбудий тўла асарлар тўплами. – Тошкент: “Чўлпон”, 1999. – Б 123.
- 2.Абдулла Авлоний тўла асарлар тўплами. – Тошкент: “Чўлпон”, 2000. – Б 86-87.
- 3.Театр санъати солномаси. – Тошкент: “Мерос”, 1998. – Б 5.
- 4.Раҳмонов Н, Умаралиев А. Совет Ўзбекистони маданияти тарихи очерклари. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1984. – Б 215.
5. “Қизил Ўзбекистон” газетаси, 1925 йил 13 декабрь
- 6.Сурхондарё вилоят давлат архиви. 454-фонд, 1-ёзув 126-иш, 88-92 варақлар
7. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 45-фонд, 1-ёзув 36-иш, 17-варақ
- 8.Турсунов С., Қобилов Э, Муртозоев Б, Пардаев Т. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: “Шарқ”, 2004. – Б 317.
- 9.Абдувоҳидов Ф. Сурхондарё вилояти мусикали драма театри кеча ва бугун. – Тошкент: “Voris-nashriyoti MCHJ”, 2017. – Б 9.
10. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-ёзув 12-иш, 6-варақ
11. Абдувоҳидов Ф. Сурхондарё вилояти мусикали драма театри кеча ва бугун. – Тошкент: “Voris-nashriyoti MCHJ”, 2017. – Б 11.
- 12.А.Исмоилов билан суҳбат. Театрнинг хотира дафтарида. Р.Жабборов. 1978 йил 14 ноябрь

13. “Қизил Ўзбекистон” газетаси, 1929 йил 29 ноябрь